

ФОРМУВАННЯ СТАЛИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ: МІЖНАРОДНІ, НАЦІОНАЛЬНІ ТА ЛОКАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

ПОЛТАВА
2026

Полтавський державний аграрний університет

**Формування сталих
соціально-економічних
систем: міжнародні,
національні та локальні
аспекти розвитку**

Колективна монографія

**Полтава
2026**

УДК 330.101.541:332.1:338.2
JEL Classification: O10, O20, R11, F63

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Полтавського державного аграрного університету
(Протокол № 5 від 23.12.2025 р.)*

Рецензенти:

Рогов Георгій Костянтинович, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри фінансів Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова.

Хома Ірина Борисівна, д-р екон. наук, професор, професор кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка».

За загальною редакцією:

Медвідь Вікторії Юрївни, д-р екон. наук, професора, завідувача кафедри економіки та публічного управління Полтавського державного аграрного університету.

Дячкова Дмитра Володимировича, д-р екон. наук, професора, професора кафедри менеджменту імені І. А. Маркіної Полтавського державного аграрного університету.

Галича Олександра Анатолійовича, канд. екон. наук, професора, професора кафедри економіки та публічного управління Полтавського державного аграрного університету.

Калініченка Олександра Володимировича, канд. екон. наук, доцента, доцента кафедри економіки та публічного управління Полтавського державного аграрного університету.

Лесюка Владислава Станіславовича, доктора філософії з економіки, асистента кафедри економіки та публічного управління Полтавського державного аграрного університету.

Формування сталих соціально-економічних систем: міжнародні, національні та локальні аспекти розвитку : колективна монографія / за заг. ред. В. Ю. Медвідь, Д. В. Дячкова, О. А. Галича, О. В. Калініченка, В. С. Лесюка. Полтава : ПП «Астрая», 2026. 421 с.

Колективну монографію підготовлено в межах виконання науково-дослідних робіт Полтавського державного аграрного університету:

«Розвиток агропродовольчої сфери в національному та геоeкономічному просторі» (№ 0122U201799) та

«Формування та розвиток територіальних соціально-економічних систем» (№ 0122U201708)

У колективній монографії узагальнено теоретико-методологічні підходи та практичні механізми формування сталих соціально-економічних систем з урахуванням міжнародних, національних і локальних аспектів розвитку в умовах сучасних глобальних викликів.

ISBN 978-617-8466-40-4

ПДАУ
ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

© Колектив авторів, 2026

© Полтавський державний аграрний університет, 2026

Зміст

Вступ	5
Розділ 1. Міжнародні виміри та глобальні тенденції розвитку соціально-економічних систем	7
1.1. Теоретико-методологічні основи сталих соціально-економічних систем (на прикладі туризму) (<i>Музиченко-Козловська О. В.</i>)	7
1.2. Розвиток механізмів залучення інвестицій в економіку Киргизстану та України (<i>Брищенко Р. О., Зубков Р. С.</i>)	17
1.3. Міжнародні стандарти бюджетування як стратегічний базис підвищення ефективності фінансового менеджменту українських підприємств (<i>Головко О. Г., Орехова К. В., Гнип Н. О.</i>)	28
1.4. Формування соціально-економічних систем корпорацій: структура ланцюгів вартості автомобільних виробників (<i>Амбарчян М. С.</i>)	42
1.5. Міжнародні чинники формування маркетингових стратегій медичного туризму України (<i>Головчук Ю. О.</i>)	51
Розділ 2. Фінансово-економічні важелі забезпечення стійкості національної економіки	81
2.1. Взаємозв'язок сталого розвитку та ринкової вартості підприємства (<i>Царьов О. С.</i>)	81
2.2. Концепція аудиторської синергії – форсайтний вектор взаємодії внутрішнього та зовнішнього аудиту стратегічно та суспільно значимих компаній (<i>Назарова К. О.</i>)	92
2.3. Обліково-аналітична інформація як фундаментальний ресурс для прийняття управлінських рішень (<i>Фартушняк О. В.</i>)	101
2.4. Особливості фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ у контексті соціально-економічних трансформацій в Україні (<i>Лебеденко А. Ю.</i>)	113
2.5. Конкурентний потенціал підприємства в ринковому середовищі (<i>Макаренко П. М., Макаренко Ю. П., Пілявський В. І.</i>)	134
Розділ 3. Стратегічні орієнтири та соціальні аспекти сталого розвитку	153
3.1. Методологія дослідження циклічності розвитку соціально-економічної системи проактивним антикризовим управлінням у безпековому вимірі (<i>Гудзь Т. П.</i>)	153
3.2. Особливості управління сучасним підприємством (<i>Зубков Р. С.</i>)	176

Розділ 3

Стратегічні орієнтири та соціальні аспекти сталого розвитку

3.1.

Методологія дослідження циклічності розвитку
соціально-економічної системи проактивним
антикризовим управлінням у безпековому вимірі

Гудзь Т. П.,

*д-р екон. наук, професор, директор
Навчально-наукового центру підготовки
кадрів вищої кваліфікації Полтавського
університету економіки і торгівлі, м. Полтава
<https://orcid.org/0000-0002-2310-5425>*

Логіка співвідношення та розмежування категорій: криза, рівновага, стабільність, стійкість, резильєнтність, безпека, інновації.

Циклічність як концепція розвитку будь-якої соціально-економічної системи входить до категоріального апарату економічної теорії. Фундаментальні наукові праці досягають повноти розкриття, зокрема, через застосування теоретичних засад циклічності при вивченні об'єкта дослідження. Утім, сама теорія циклічності вимагає більш глибокого осмислення та продовження розвитку у сучасному вимірі знань.

Загально відомою є теза про те, що кожна соціально-економічна система розвивається за певним циклом, в якому виділяють хвилі росту та спаду, з розподілом їх на послідовні, закономірно пов'язані логічні стани. Зростання та криза – це, відповідно, висхідна та низхідна фази циклу. Їх спільна діалектична сутність розкривається через прагнення до рівноваги. Кожен процес – і зростання, і криза – мають свою, властиву їм, рівновагу, яка різниться якісним змістом. Зростання характеризується позитивним змістом рівноваги розвитку, що виявляється у резильєнтності діяльності соціально-економічної системи. Рівновага кризи має негативний зміст, який проявляється у послідовному закономірному руйнуванні засад сталого розвитку соціально-економічної системи. Незалежно від свого змісту рівновага може бути наділеною різновекторними властивостями: стабільність / нестабільність, стійкість / нестійкість. Трансформаційний перехід між рівновагою розвитку та рівновагою кризи, в обох напрямках, відбувається через портал біфуркації, який також є складовою циклу соціально-економічної системи. Отже, рівновага розвитку – це якість процесу функціонування соціально-економічної системи. Відповідно, управління рівновагою зосереджується на забезпеченні належного якісного стану соціально-економічної системи для її сталого розвитку, адекватного умовам діючого технологічного укладу. Управління рівновагою, тобто якісним

змістом процесу розвитку соціально-економічної системи, відтворює проактивний характер антикризового менеджменту, функціонування якого забезпечується керуючою системою безпеки.

Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує рівновагу як «стан нерухомості, спокою, в якому перебуває тіло під дією рівних протилежно направлених сил» [1, с. 1224]. Утім, це визначення стосується статичної рівноваги, що є частковим проявом у циклі розвитку соціально-економічної системи. Розуміючи рівновагу як зміст, тобто внутрішню якість, яка має зовнішні прояви – функціональні форми, що характеризують її у просторі та часі: стійкість та стабільність.

Перша – це стійкість, суть якої тлумачиться як властивість бути непохитним, здатним витримати зовнішній вплив та зберігатися за несприятливих умов [1, с. 1393]. Втім, така здатність формується за умови гнучкості соціально-економічної системи, що дозволяє їй змінюватися, адаптуючись до дії нових факторів чи зміни вектору впливу постійно існуючих чинників. У фізиці термін «стійкість рівноваги» вживається для позначення здатності урівноваженої системи після незначного відхилення повертатися до стану рівноваги.

Керуючись принципом Ле Шательє-Брауна, можемо зробити висновок про те, що стійкість як просторова форма рівноваги передбачає збереження рівноважного стану шляхом протистояння руйнівному впливу внутрішніх та зовнішніх факторів. Стійкість рівноваги залежить від наявності та якості її фундаменту, який, вживаючи термінологію А. Гальчинського, можемо визначити такий внутрішній енергетичний потенціал саморозвитку соціально-економічної системи, який є сильнішим за сумарну енергію зовнішніх впливів [2, с. 109]. За визначенням самого вченого енергетичний потенціал саморозвитку системи формується в процесі взаємодії її складових елементів, зведених у структуру, здатну максимально сприяти внутрішнім вертикальним та горизонтальним зв'язкам між своїми частинами [2, с. 107]. Це означає, що рівноважний стан системи є результатом гармонійної взаємодії її внутрішніх елементів. При цьому гармонійність слід розуміти як злагодженість функціонування структурних частин одного цілого на основі встановлення між ними базових зв'язків як спільної дії, так і протидії для забезпечення цілісності існування та саморозвитку соціально-економічної системи.

Друга функціональна форма рівноваги – стабільність означає «властивість бути сталим, незмінним, стійким» [1, с. 1381], тобто має часовий характер і проявляється як збереження рівноважного стану у часі [3, с. 33]. Якщо стійкість носить частковий (індивідуальний) характер, тобто є справедливою у певний момент часу, то стабільність є динамічною властивістю рівноваги – тривалою у часі. Це означає, що стійкість – форма прояву статичної рівноваги, а збереження стійкого стану у часі, тобто прояв стабільності, є ознакою динамічної рівноваги. Тому саме динамічна рівновага через властиву їй стабільність здатна поширюватися у просторі екосистеми.

Обидві форми мають кількісну та якісну сторони оцінки, через які ідентифікується стан рівноваги і її вид.

Для з'ясування методологічного змісту співвідношення «рівноваги», «стійкості» та «стабільності» з поняттям «безпека» важливо звернути увагу на тлумачення його сутності в сучасній українській мові: «безпека – стан коли чому-небудь, кому-небудь нічого не загрожує» [1, с. 70].

Отже, безпека – це стан налагодженості захисту рівноваги розвитку соціально-економічної системи. За умови забезпечення дієвої онлайн-ої, тактичної, стратегічної підтримки та відновлення обох форм рівноваги (стійкості та стабільності) можемо говорити про формування надійного рівноважного стану. Це означає, що надійна рівновага як специфічний вид розширює ряд, встановлених у науці, її якісних різновидів: «стійкої рівноваги» А. Курно та «стабільної рівноваги» А. Маршалла. Особливістю надійної рівноваги виступає її безумовно суб'єктивний характер. Надійна рівновага – це не об'єктивне явище, це стан, який формується управлінською системою шляхом створення та приведення в дію ефективних захисних механізмів системи безпеки рівноважного стану.

Необхідність перманентного функціонування системи безпеки витікає з того, що будь-яка соціально-економічна система безперервно переживає дрібномасштабні зміни. Втім, поблизу рівноважного стану флуктуації безпечні. Вони пригнічуються негативними зворотними зв'язками, забезпечення яких є функцією системи безпеки. При цьому витрати ресурсів на підтримку рівноваги будуть мінімальними, оскільки мінімальною є дисипація енергії.

У разі відсутності застосування або неефективності заходів безпеки відбувається посилення флуктуацій за рахунок позитивного зворотного зв'язку. За таких умов флуктуаціям легко нав'язати соціально-економічній системі процес ствердження рівноваги кризи, безперешкодний розвиток якої здатний поставити під загрозу її існування. Тому якщо не пригнічувати флуктуації, то соціально-економічна система залишиться неспроможною досягти рівноваги. Тоді потрібна трансформація соціально-економічної системи за можливості адаптації чи уникнення впливу діючих флуктуацій. Сутність застосування заходів безпеки полягає у тому, щоб забезпечити рівновагу розвитку на якісно вищому рівні, безпечному по відношенню до деструктивного впливу негативних факторів із середовища функціонування соціально-економічної системи.

Стойкість та стабільність властиві як рівновазі розвитку, так і рівновазі кризи. Їх ідентифікація є суттєвою для вибору інструментів проактивного антикризового управління системою безпеки. Застосовуючи структурно-генетичний метод, розкриваємо органічну єдність функціональних форм рівноваги, незалежно від її якісного змісту, через застосування принципу наступності у формуванні її статичного і динамічного стану. Відповідно до цього принципу фундамент кожного нового еволюційного витку розвитку явища, своєю вихідною основою має функціональні форми попереднього етапу [2, с. 117] (рис. 1).

Методологія формування рівноваги виходить з того, що її новий зміст утверджується не шляхом відторгнення історично набутих якостей, а внаслідок їх прогресивного розвитку, модифікації та збагачення. Це означає, що кожен наступний

спіралевидний виток рівноваги не виникає на порожньому місці, а розвивається на основі успадкованих як базових властивостей змісту, так і конструктивного матеріалу, запозиченого від історично сформованих функціональних форм.

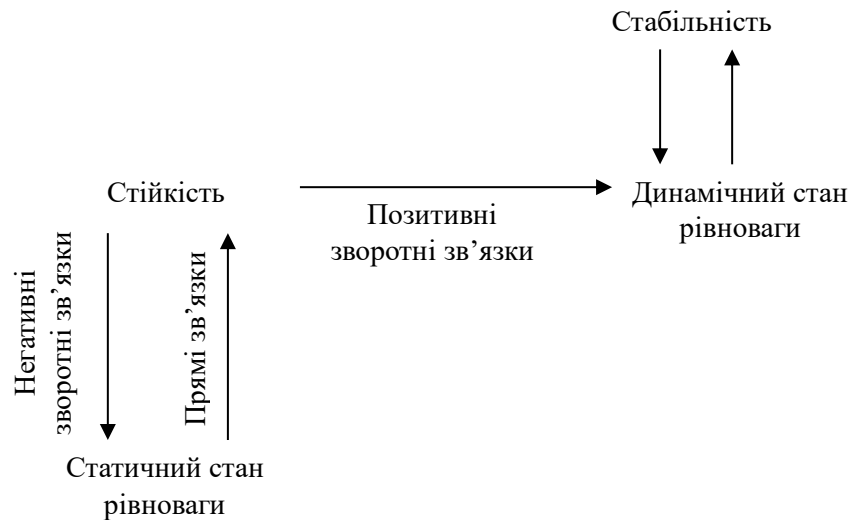

Рис. 1. Логіка взаємодії змісту (рівноваги) і форм (стабільності та стійкості)
Джерело: доопрацьовано автором на основі [4, с. 50].

Взаємодія рівноваги зі стабільністю і стійкістю реалізується на основі прямих (зміст → форма) та зворотних (форма → зміст) зв'язків. Сутність прямого зв'язку полягає у тому, що рівновага виступає якісним ядром стійкості та стабільності. Це об'єктивний висновок, оскільки нерівноважна система априорі не може бути стійкою до впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, тим більше неспроможна зберігати відсутню якість у часі, що означає бути стабільною.

Науковою думкою доведено, що на основі негативних зворотних зв'язків формуються механізми самозбереження соціально-економічної системи, спрямовані на досягнення нею рівноваги [2, с. 118–119]. Мова йде про статичну рівновагу. Підстави так стверджувати дає нам інша функція негативних зворотних зв'язків, суть якої розкриває А. Гальчинський, називаючи їх «чинниками, що консервуючи систему, заперечують її зміни» [2, с. 119]. Це об'єктивна характеристика статичної рівноваги. Додаткове підтвердження знаходимо у живій природі. Стан гомеостазу, який є прикладом статичної рівноваги, досягається через здатність негативних зворотних зв'язків компенсувати зовнішні впливи. Це розкриває специфіку проактивного антикризового управління – виявлення і використання негативних зворотних зв'язків задля забезпечення безпеки соціально-економічної системи за умов турбулентного середовища.

Вирішення проблеми продовження розвитку статично рівноважної соціально-економічної системи реалізується у її прагненні до якісно нового статичного стану через компенсацію іншими тенденціями, що урізноманітнюють, збагачують її внутрішній потенціал, а такі процеси неминуче формують механізми не лише негативних, а й позитивних зворотних зв'язків.

Позитивні зворотні зв'язки також мають двоїсту функцію: по-перше, вони порушують статичну рівновагу шляхом посилення зовнішнього впливу на систему; по-друге, вони «не консервують систему, а заперечують відповідний стан» [2, с. 119]. Таким станом є саме статична рівновага, долаючи межі якої система виходить на шлях саморозвитку, основою якого є динамічна рівновага.

Негативний зворотний зв'язок – це стаціонарний процес, оскільки являє собою пробудження внутрішніх механізмів, викликане дією виключно зовнішніх факторів і спрямоване на нейтралізацію їх впливу. Йому в протизвагу позитивний зворотний зв'язок, хоча також є зовнішнім за походженням, втім має пульсуючий характер. Саме він пов'язує стійкість з динамічною рівновагою (див. рис. 1). Отже, статична рівновага є межею динамічної рівноваги.

Позитивні зворотні зв'язки спонукають систему до переходу від статичної до динамічної рівноваги через проходження стадії біфуркацій. Напрямок та сила дії флуктуацій, породжених позитивними зворотними зв'язками, визначають вибір аттрактора. Тому проактивне антикризове управління має створювати сприятливі умови для сталого розвитку соціально-економічної системи через запуск позитивних зворотних зв'язків. Отже, управління динамічною рівновагою ґрунтується на методології формування трьох груп позитивних зворотних зв'язків: інновації → рівновага, стійкість → рівновага, стабільність → рівновага.

Динамічна рівновага являє собою спіралевидну трансформацію власного змісту в органічній єдності з його функціональними формами, кожен новий порядок якої народжується шляхом якісного збагачення енергетичного потенціалу, накопиченого на попередньому історичному етапі розвитку. Це означає, що зміст рівноваги нового вищого порядку формується під впливом зворотних зв'язків зі стабільністю та стійкістю у досягнутій ними історичній якості.

Логіка циклічності, яка, за висловлюванням А. С. Гальчинського, полягає у «ствердженні та реалізації нового» [5, с. 20] може реалізовуватися у двох формах: вертикальній і горизонтальній (рис. 2).

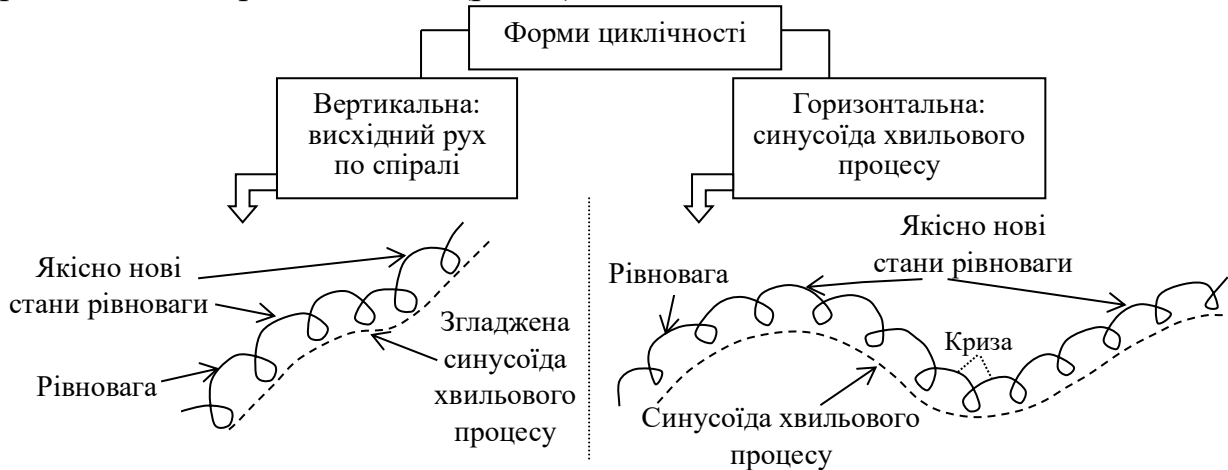

Рис. 2. Форми циклічного розвитку соціально-економічної системи
Джерело: використання авторської розробки [4, с. 35].

Перша являє собою планомірний рух від одного стану рівноваги до якісно нового вищого за рівнем організації рівноважного стану. Друга – горизонтальна – є видозміненим варіантом першої форми внаслідок її «заземлення» через проходження етапу кризи.

На практиці більш поширена синусоїдальна форма циклічного оновлення соціально-економічної системи – так званій, «розвиток через кризу» [4, с. 36]. На шляху відновлення рівноваги долається криза в результаті якісного перетворення, оновлення соціально-економічної системи. У цьому випадку циклічність обумовлюється дією імпульсів рівноваги розвитку та кризи. Рівновага – це імпульс об'єднання, а криза – імпульс роз'єднання. Чергування цих імпульсів формує пульсуючу динаміку хвильового процесу розвитку соціально-економічної системи, в якому діалектично поєднуються перервне та безпервне.

Циклічне оновлення соціально-економічної системи в результаті її висхідного руху по спіралі передбачає ефективну реалізацію системою безпеки превентивної функції проактивного антикризового управління – попередження кризи. У такий спосіб досягається згладжування циклу. Планомірний процес оновлення шляхом поступального переходу від одного рівноважного стану до іншого якісно вищого забезпечує сталий розвиток соціально-економічної системи. Провідну роль в організації спіралевидного рівноважного циклу життєдіяльності соціально-економічної системи відіграє її система безпеки, яка має обґрунтовувати, оцінювати та обирати перспективні напрями, що ведуть до її безкризового функціонування, тобто усвідомлено формувати аттрактори сталого розвитку. Серед множини напрямів ймовірних змін постає дилема вибору «правильного». Його іманентною характеристикою має бути приведення соціально-економічної системи до стану якісно нової рівноваги. Отже, рух по спіралі циклу – це вища форма організації функціонування соціально-економічної системи, яка базується на успішній реалізації превентивної функції проактивного антикризового управління – попередження кризи.

Втім, за будь-якої з двох форм циклічності (вертикальної чи горизонтальної) саме тяжіння до рівноваги обумовлює хвильову динаміку розвитку соціально-економічної системи, яка виявляється в її оновленні (рис. 3).

Рис. 3. Схема процесу досягнення соціально-економічною системою рівноваги у новій якості

Джерело: доопрацьовано автором на основі [4, с. 37].

В теорії циклічності рівновага розглядається як вихідний стан економічної динаміки, який переживає ряд циклічних коливань, результатом яких стає оновлення соціально-економічної системи. Процес усталення нових якостей соціально-економічної системи завершується досягненням вищого рівня рівноваги, який одночасно є вихідним станом для подальших циклічних перетворень.

Отже, у співвідношенні рівновага та циклічність являють собою частину і ціле. Якщо говорити про циклічність як складний системний процес, то рівновага в ньому займає ключові позиції: вихідного й завершального стану циклу. Це дозволяє розмежовувати й передбачати циклічні коливання, а, відповідно, й управляти зміною вектору циклічності. Таким чином, рівновага є невід'ємним структурним елементом кожного циклу, який розпочинається з одного рівноважного стану, а завершується рівноважним станом у новій якості. Втім, нова якість рівноваги може бути як негативною (рівновага кризи), так і позитивною (рівновага розвитку). Якщо входження у кризу – це закономірний об'єктивний етап циклічного розвитку, то досягнення рівноваги нового вищого і більш складного порядку – це завдання для проактивного антикризового управління соціально-економічною системою. Управління рівновагою дозволяє згладжувати циклічні коливання в діяльності підприємства, формуючи тим самим засади його сталого розвитку у безпековому вимірі [4, с. 37–38].

Утвердження рівноваги в новій якості відповідає переходу соціально-економічної системи до нової стадії життєвого циклу. Так, на піку розвитку рівновага соціально-економічної системи має вищу форму розвитку, ніж рівновага на стадії її становлення. В межах кожної стадії циклу життєдіяльності соціально-економічної системи можуть відбуватися коливання її рівноважного стану до часу формування її нової якості. Це пояснюється циклічною природою самої рівноваги як економічного явища.

Вже при створенні соціально-економічної системи має закладатися її рівновага для майбутнього розвитку. Від її якості (стійкості, стабільності) залежить життєздатність соціально-економічної системи та динамічність процесу її розвитку. Порушення рівноваги можуть з'явитися у будь-який момент функціонування соціально-економічної системи. Не є виключенням навіть перші кроки її становлення. Більше того, поява дисбалансів найбільш ймовірна на стадіях життєвого циклу соціально-економічної системи, коли вона є найбільш вразливою. Мова йде, насамперед, про ранні стадії життєвого циклу соціально-економічної системи та в період її спаду. На стадії активного зростання та піку розвитку розбалансування стану соціально-економічної системи несе нижчий рівень потенційної загрози її існуванню. Крім того, таке порушення рівноваги і долається легше. Це відбувається внаслідок того, що системою безпеки до дії викликаються захисні сили – негативні зворотні зв'язки, сформовані на основі надбаного потенціалу соціально-економічної системи. У такий спосіб відбувається «погашення» кризового сплеску й соціально-економічна система повертається до рівноважного стану. Іншими словами, на стадії активного зростання соціально-

економічної системи та досягнення нею піку розвитку вже створене підґрунтя для реалізації принципу Ле Шательє-Брауна, що є частиною механізму управління рівновагою. Це означає, що здатність соціально-економічної системи до виживання залежить від рівня інтегрованості механізму управління рівновагою в систему безпеки через проактивну антикризову функцію.

Отже, трансформація рівноважних станів системою безпеки – це приведення у рух статичної рівноваги з середини соціально-економічної системи, що переводить її у динамічний стан, в якому гнучкість до змін підвищується. Після завершення внутрішніх трансформаційних процесів формується нова базова якість – ядро статичної рівноваги, навколо якого флуктуаційні збурення у динамічній оболонці стихають. В ідеальному варіанті співвідношення статичної і динамічної рівноваги має відповідати «золотій пропорції» як між порядком та хаосом. Втім, слід розуміти, що за описаною логікою трансформації рівноважних станів може відбутися перехід як від позитивної до негативної рівноваги, так і навпаки.

Загальна причина входження соціально-економічної системи у кризовий стан – це необхідність змін для виборювання якісно нового стану рівноваги. Звідси стає зрозумілою можливість для проактивного антикризового управління оздоровити соціально-економічну систему через кризу, остання кидає виклик, а інновації дають відповідь на нього. Рівновага розвитку не є суто об'єктивним явищем, нею можна і потрібно управляти, оскільки від цього залежить вибір майбутнього соціально-економічної системи. Рівновага розвитку є важливим об'єктом системи безпеки, проактивне управління яким забезпечує як попередження, так і подолання кризи.

Отже, рівновага розвитку – це динамічний стан соціально-економічної системи, який постійно підтримується і трансформується керуючою системою безпеки через проактивне антикризове управління у відповідності до змін зовнішнього та внутрішнього середовища, забезпечуючи надійну основу її циклічного розвитку. Можна виділити такі стани рівноваги розвитку соціально-економічної системи: статичний стан самозбереження; динамічний стан висхідного спіралевидного розвитку у довгостроковій перспективі; трансформаційний стан переходу від рівноваги кризи.

Будь-яка соціально-економічна система, еволюціонуючи за стадіями життєвого циклу, послідовно змінює ці стани, оскільки прагне забезпечити сталий розвиток. Разом з тим, кожен із цих станів не забезпечує соціально-економічну систему від формування стійкої та стабільної рівноваги кризи шляхом зміни базових пропорцій ядра рівноваги розвитку. Внаслідок цього формується спад в активності соціально-економічної системи, а збереження дисбалансів вводить її у рівновагу кризи.

У стані статичної рівноваги можливо перебувати тривалий час, але не потрібно. Стабілізація або повернення до попереднього стану рівноваги означає зупинку у розвитку. Статична стійкість – це зупинка у розвитку, тобто початок кризи, оскільки процес позитивних змін гальмується. Утім, за законами діалектики рух продовжується і на зміну статичній стійкій рівновазі приходять біфуркації (від лат. *bifurcus* – роздвоєний), які розкривають проблеми подальшого розвитку. Біфуркації – це такий

період у розвитку соціально-економічної системи, коли її попередній стійкий, лінійний і легко прогнозований шлях розвитку стає неможливим. У цьому критично нестійкому стані зароджується нова якість, соціально-економічна система перебудовується та обирає один серед можливих варіантів подальшого розвитку.

Отже, нове відкривається під час проходження «коридору переходу» між стадіями розвитку. І спираючись на ці відкриття, можливим є досягнення якісно нової, на порядок вищої рівноваги. Проходження соціально-економічною системою між коливаннями та незворотністю через катастрофічний стрибок, конфліктний зрив, межу взаємодії між випадком та зовнішнім обмеженням, супроводжується руйнацією старої рівноваги та створенням нової структури більш високого рівня організації. Новоутворення порівняно із попередньою структурою може бути більш диференційоване, внутрішньо взаємопов'язане, складніше. Такий шлях еволюції соціально-економічної системи, який веде до все більшого ускладнення та урізноманітнення суспільних форм організації через появу нових дисипативних структур вищого порядку в науці одержав назву «порядок із флуктуацій» або «порядок із хаосу».

Втім, відкриття нових перспектив можливе і без істотних потрясінь поступального рівноважного функціонування, однак, безумовно, це викликатиме відхилення у певних межах. Такий процес слід розглядати як свідомий перехід, спонукуваний впливом проактивного антикризового управління, до нового вищого рівня розвитку соціально-економічної системи, а встановлення рівноваги у новій якості дозволить закріпити досягнутий успіх. Отже, рівновага – це володіння тенденцією сталого розвитку, адже пристосування до зовнішнього середовища не є тотожним стабільному ефективному функціонуванню у безпековому вимірі [6, с. 10].

Вище викладене дозволяє зробити висновок про те, що статична рівновага є межею динамічної рівноваги, біфуркація є межею статичної рівноваги, а біфуркація, в свою чергу, має дві межі – динамічну рівновагу та рівновагу кризи (рис. 4).

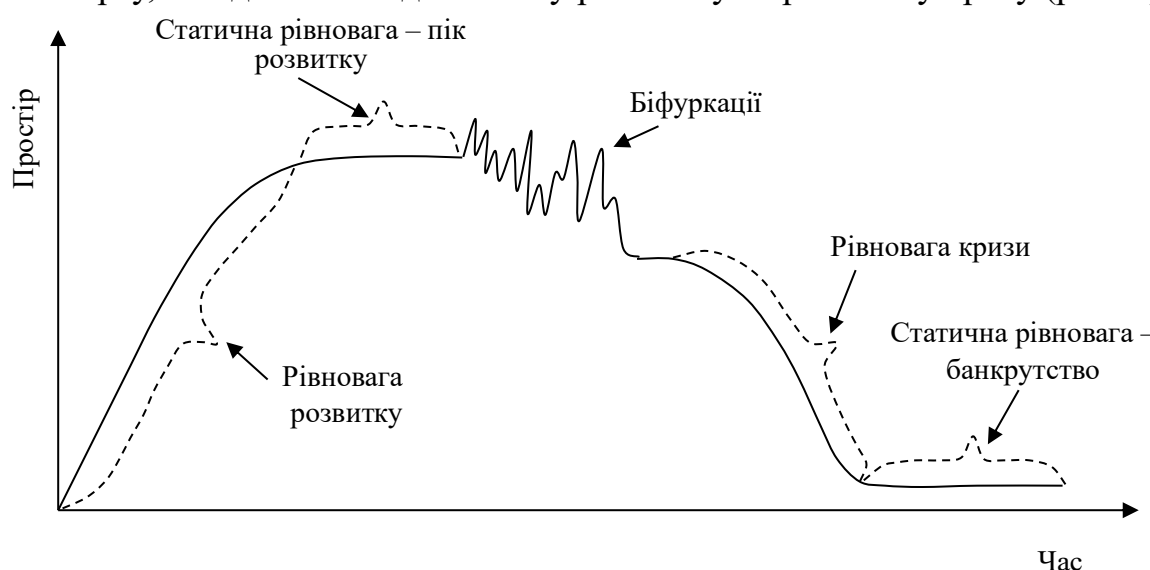

Рис. 4. Взаємозв'язок рівноваги розвитку, рівноваги кризи та біфуркацій як стадій циклу соціально-економічної системи у часі та просторі
Джерело: доопрацьовано автором на основі [4, с. 46].

Логіка проілюстрованого взаємозв'язку розкривається у наступному: стадія статичної рівноваги соціально-економічної системи, яка уособлює зупинку в її розвитку та виступає потенційним початком рівноваги кризи. Тому статична рівновага визнається як позитивний, але нестійкий та нестабільний стан. За відсутності адекватних дій проактивного антикризового управління статична рівновага переривається біфуркаціями. Саме так соціально-економічна система намагається знайти шлях продовження свого існування. Накопичений потенціал, шукаючи свого застосування у час зволікання на шляху розвитку, штовхає систему у прірву змін. Втім, довго у стані біфуркації соціально-економічна система перебувати не може, оскільки зростає загроза її загибелі, яка може втілитися через розвиток рівноваги кризи. Для безпекових потреб проактивного антикризового управління необхідно розрізняти кризовий та біфуркаційний стани соціально-економічної системи, з яких другий є передумовою першого. Їх відмінною рисою постає невизначеність біфуркацій, в той час як криза вже набуває визначеної, зазвичай летальної, спрямованості [4, с. 47].

Продовження життя соціально-економічної системи полягає у досягненні нею стадії динамічної рівноваги розвитку з характерними ознаками стабільності. Отже, динамічна рівновага – це не мета, це шлях забезпечення засад сталого розвитку системи. У перекладі з англійської «сталий розвиток» (sustainable development) означає «розвиток, що підтримується». Мова йде про спроможність утримувати рівновагу завдяки адекватним діям практичного антикризового управління. Отже, динамічна рівновага і сталий розвиток утворюють спільний позитивний причинно-наслідковий зв'язок у функціонуванні соціально-економічної системи, який є об'єктом проактивного антикризового управління.

Рівновага кризи та рівновага розвитку як хвилі життєвого циклу соціально-економічної системи.

Рівновага кризи – це дисбаланс рівноваги розвитку соціально-економічної системи, породжений циклічною зміною взаємопов'язаних та взаємообумовлених кризових явищ і веде до знецінення вартості бізнесу за відсутності адекватних заходів проактивного антикризового управління. Будь-який перехід (або перетворення) соціально-економічної системи з одного стану в інший передбачає трансформацію внутрішнього та зовнішнього характеру. В межах таких перетворень соціально-економічна система має можливість перейти на більш високий або на більш низький рівень розвитку. Справджується закон переходу кількісних змін у якісні. В першому випадку досвід і потенціал соціально-економічної системи, яка піддається трансформаційним процесам, практично зберігаються і використовуються для подальшого збагачення ресурсного потенціалу. Завдяки цьому створюються передумови для стрибку у розвитку соціально-економічної системи, що виражається у переході на новий якісно вищий рівень функціонування через проходження кризової фази. Адже, подолання негативних явищ вимагає мобілізації всіх видів ресурсів, найбільш повної реалізації потенціалу та винайдення революційних ідей, спрямованих на збереження життєздатної структури в нових умовах. У другому випадку потенціал соціально-

економічної системи частково або повністю втрачається, що обумовлює необхідність витрат на його відновлення, замість збагачення. Це призводить до відставання соціально-економічної системи у формуванні рівноваги розвитку, а пов'язані з цим втрати у часі обертаються втратою можливостей.

На рис. 5 розмежовані етапи на циклічній хвилі спаду – рівноваги кризи та визначені її форми прояву.

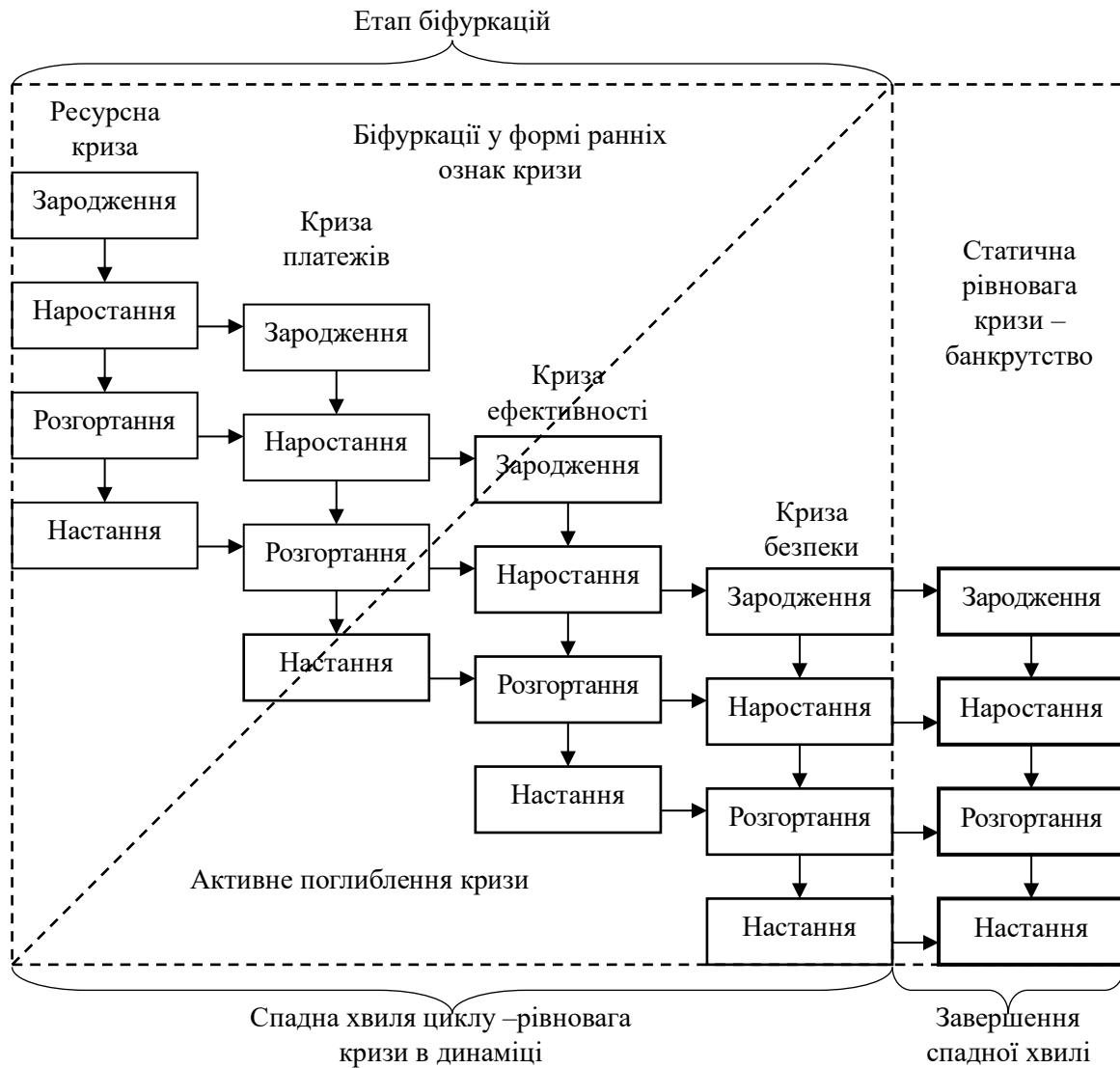

Рис. 5. Концептуальна схема проходження спадної хвилі циклу життєдіяльності соціально-економічної системи – формування рівноваги кризи
Джерело: доопрацьовано автором на основі [4, с. 216].

Поглиблення кризових процесів характеризується вертикальними зв'язками. При розширенні масштабів розвитку кризи шляхом активізації її послідовних форм можливе досягнення більшого спектру руйнації. У разі відсутності адекватних проактивних антикризових заходів кожен окремий вид кризи розвивається за типовою схемою. Ранні ознаки кризи з'являються на стадії її зародження. Вони представляють собою перші негативні наслідки, які вирізняються слабким впливом на стан соціально-економічної системи, що не заважає їй продовжувати

нормальне функціонування. Накопичення причин інтенсифікації розвитку кризи спонукає підвищення швидкості її проходження.

Рівновага кризи в динаміці – це поглиблення одного виду кризи та спонукання розвитку іншого негативного явища. Стадія наростання за умов безпечного проактивного антикризового управління щодо локалізації кризи переходить у розгортання – рух вниз, і одночасно провокує зародження наступної форми кризи – рух вправо. Стадія розгортання, в свою чергу, відіграє роль каталізатора на стадії наростання іншого виду кризового процесу – рух вправо, і характеризується загостренням несприятливої ситуації, визначаючи передостанню форму її розвитку, яка переходить у настання кризи – рух вниз.

Закономірності формування рівноваги кризи вихідним пунктом мають статичний стан рівноваги розвитку, тобто момент зупинки в динаміці зростання – досягнення соціально-економічною системою піку розвитку. Зміна статичного рівноважного стану соціально-економічної системи біфуркаціями є об'єктивною, але тільки за умов ефективних заходів проактивного антикризового управління у напрямі забезпечення безпеки соціально-економічної системи, а саме попередження трансформації рівноваги розвитку у рівновагу кризи. Поява ранніх ознак кризи свідчить про започаткування процесу формування її рівноваги, тобто закономірного, логічного, усталеного шляху розвитку. Перехід до активного поглиблення кризи фактично свідчить про стабільність формування динамічної рівноваги кризи, статичною формою якої є банкрутство.

Отже, спадну хвилю циклу життєдіяльності соціально-економічної системи формують біфуркації з виходом на активне формування рівноваги кризи. Маючи двоїстий характер, біфуркації можуть дати сприятливе підґрунтя для поглиблення кризи. Тому, зосереджену у верхньому трикутнику сукупність кризових процесів ми відносимо до біфуркаційного стану соціально-економічної системи. Формою його прояву виступають ранні ознаки кризи, які з'являються у сфері формування та використання ресурсів, в першу чергу фінансових, від яких залежать параметри ліквідності та платоспроможності соціально-економічної системи. Своєчасно застосована проактивним антикризовим управлінням адекватна безпекова тактика здатна відновити рівновагу розвитку. В іншому випадку запускається закономірний процес розвитку рівноваги кризи.

Як правило, майже непомітним є часовий лаг між послідовним переходом кризи ресурсів у кризу платежів, останньої у кризу ефективності, потім становлення загрози безпековому функціонуванню соціально-економічної системи (рис. 6).

Кожен попередній вид кризи як частина цілісного кризового процесу доповнює та прискорює настання негативних наслідків у розширеному масштабі. З поглибленням кризових процесів ускладнюються умови виживання, знижується потенціал життєздатності соціально-економічної системи, втрачається час для здійснення проактивних антикризових заходів, розширюється коло проблем категорії термінового вирішення.

Тому допущення розвитку рівноваги кризи на кожній наступній її стадії буде в геометричній прогресії збільшувати витрати на вжиття проактивних антикризових заходів, за аналогічної швидкості скорочення часу для їх реалізації. У зв'язку з цим виникають дві взаємопов'язані проблеми: ідентифікація рівноваги кризи та її локалізація з подальшим усуненням. Перша з них – найбільш складна і важлива, оскільки для вирішення другої проблеми необхідно своєчасно виявити негативні тенденції, визначити їх ранні ознаки, зрозуміти характер.

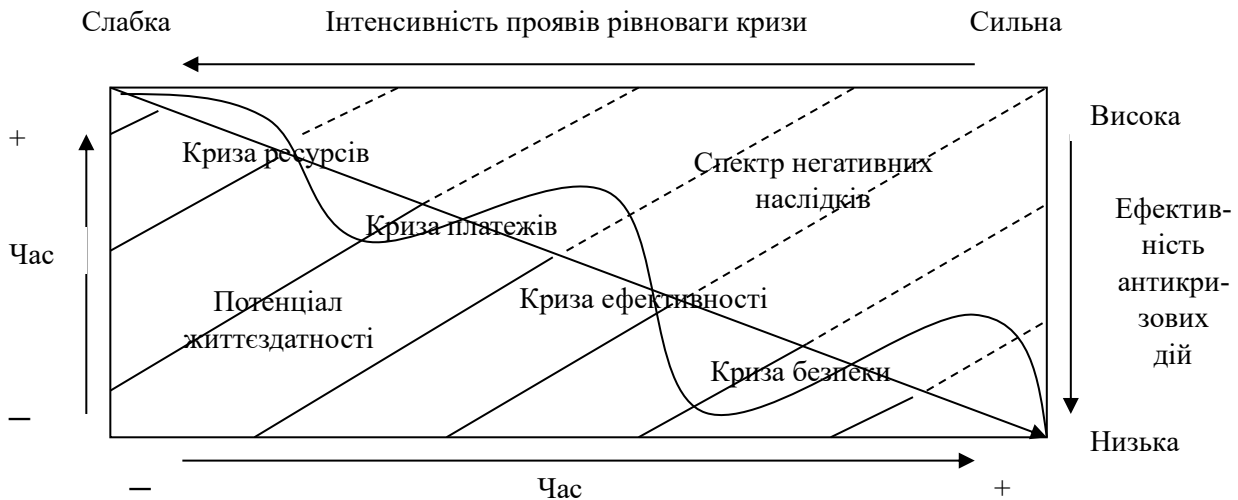

Рис. 6. Життєвий цикл соціально-економічної системи на хвилі рівноваги кризи

Джерело: доопрацьовано автором на основі [7, с. 14].

Рисунок 7 описує логіку знешкодження кризового процесу через руйнування його рівноваги.

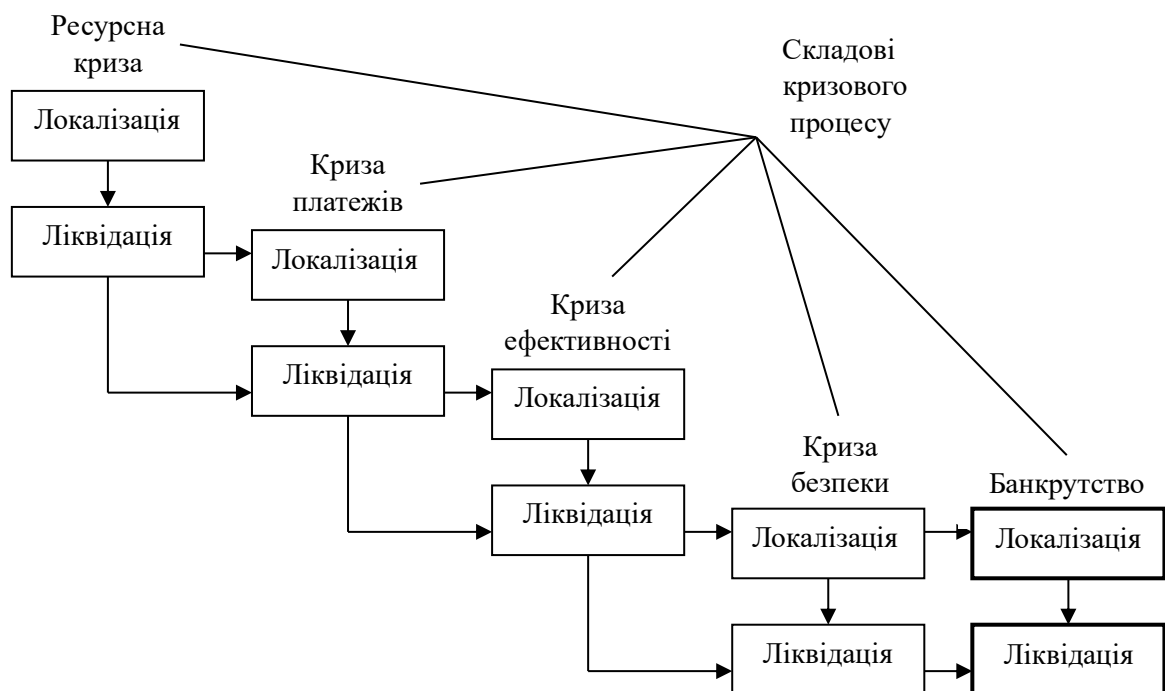

Рис. 7. Логіка проактивних антикризових заходів управління щодо руйнування рівноваги кризи

Джерело: доопрацьовано автором на основі [7, с. 15].

Логіка застосування проактивних антикризових управлінських заходів відповідає причинно-наслідковому взаємозв'язку активного розвитку рівноваги кризи. Локалізація кожної наступної форми кризи відбувається після усунення попередньої. Це визначає особливість проактивного антикризового управління – однонаправленість його дій з розвитком рівноваги кризи. В такий спосіб забезпечується вплив на причину кризи, а не на її наслідки.

Кожну стадію розвитку рівноваги кризи можна вважати наслідком сукупного впливу факторів, найбільш суттєвим серед яких є кожний попередній етап. Симптоми впливу несприятливих явищ, як правило, обумовлюють паралельний розвиток декількох видів кризи, що прискорює формування в динаміці рівноваги кризи. Внаслідок тісного взаємозв'язку між факторами кризи, поява одного з них в діяльності соціально-економічної системи викликає інші негативні процеси, результатом чого є лавиноподібне падіння внутрішніх та зовнішніх її позицій. Ефекту падаючого доміно у стані благополуччя соціально-економічної системи характеризує загальний процес її входження у рівновагу кризи, симптоми якої відповідають описаним вище стадіям: дефіцит ліквідності, неплатежі, збитковість, втрата контролю над ситуацією, що розгортається і фінал – розорення.

На будь-якій стадії розвитку рівноваги кризи існує можливість відновлення нормального ритму функціонування соціально-економічної системи у ринковому середовищі. Відомо, що «задавлена» проблема важче піддається вирішенню. Однак навіть на стадії банкрутства збереження соціально-економічної системи є реальністю при наявності інвестора, маркетингових перспектив та потенційної конкурентної переваги.

Практичний досвід проактивного антикризового управління свідчить, що зволікання у застосуванні антидотів для розвитку рівноваги кризи обертається невиправданими витратами, пов'язаними із: ускладненням активації ресурсного потенціалу, розмір якого обернено пропорційний тривалості розгортання кризи; зниженням рівня інвестиційної привабливості, що ускладнює пошук потенційного інвестора; втрата конкурентної сили протидії. У зв'язку з цим, проактивне антикризове управління має передбачати захист інтересів соціально-економічної системи, підтримуючи усі сторони, які теж зацікавлені у відновленні функціонування суб'єкта економіки через оновлення його ресурсної бази, інновації в основних бізнес-процесах, активізації креативного інтелектуального капіталу.

Виходячи з вище викладеного, можемо сформулювати проміжні висновки:

- функції рівноваги кризи в еволюції соціально-економічної системи полягають у підриві основ застарілих елементів, відкритті дороги для становлення нових, збереженні та збагаченні її генотипу;
- взаємодія кризових процесів у суміжних сферах проявляється резонансно, посилюючи інтенсивність спаду та розширюючи спектр негативних наслідків;
- рівновага кризи у соціально-економічній системі може зароджуватися або посилюватися під впливом кризових явищ на макрорівні;
- можливість прогнозування розвитку рівноваги кризи на основі розуміння її методології формування відкриває управлінню безпекою соціально-економічної системи стратегічне і тактичне бачення циклу її розвитку;

– безперешкодне усталення рівноваги кризи як складної трансформації одного виду кризи в інший з формуванням на цій основі лавинного розвитку негативних явищ своїм завершенням має банкрутство;

– у ритмі циклічної динаміки криза піддається управлінню через вплив на її рівновагу, тобто руйнування послідовного розвитку негативних явищ за допомогою інструментів практичного антикризового менеджменту;

– ефективність проактивних антикризових заходів визначається потенціалом життєздатності соціально-економічної системи та ресурсом часу, який обернено пропорційний темпу назрівання рівноваги кризи;

– підготовка та своєчасне вжиття проактивних антикризових заходів має виходити з досягнутого стану рівноваги кризи, причин її виникнення, досвіду подолання кризових ситуацій та спиратися інтелектуальний капітал, здатний обґрунтувати вихід соціально-економічної системи з кризового стану.

Керуючись результатами дослідження методологічного зв'язку рівноваги розвитку та рівноваги кризи як структурованих та взаємопов'язаних процесів цілісного циклу функціонування соціально-економічної системи стверджуємо, що змісту їх стадій властиві специфічні форми прояву (табл. 1).

Таблиця 1

Зміст та форми прояву рівноваги розвитку і рівноваги кризи

Зміст – стадія циклу рівноваги	Форма – прояв життєвого циклу соціально-економічної системи	Економічна сутність взаємозв'язку змісту та форми стадій циклу рівноваги та соціально-економічної системи
Статична рівновага розвитку	Пік розвитку	Забезпечується здатність соціально-економічної системи, яка перебуває у стійкому стані рівноваги розвитку, повертатися до нього після незначного відхилення внаслідок негативного впливу внутрішніх та/або зовнішніх факторів.
Динамічна рівновага розвитку	Динаміка економічного зростання	Формується здатність соціально-економічної системи забезпечувати сталий розвиток на основі управління рівновагою в динаміці
Біфуркації (перехідна стадія)	Ранні ознаки кризи	Породжується невизначеність подальшого вектора розвитку соціально-економічної системи, що обумовлює необхідність вжиття проактивних антикризових заходів системою її безпеки
Динамічна рівновага кризи	Спад економічної динаміки	Запускається механізм активного розвитку кризи, який послідовно проходить такі стадії: ресурсна криза, криза платежів, криза ефективності та криза безпеки
Статична рівновага кризи	Банкрутство	Формується завершальна стадія розвитку рівноваги кризи, яка характеризується затуханням амплітуди коливань кризових процесів та наявністю широкого спектру фінансових та нефінансових проблем, спричинених її руйнівним характером

Джерело: доопрацьовано автором на основі [4, с. 213].

Під статичною рівновагою розвитку соціально-економічної системи розуміємо її врівноважений соціо-еколого-економічний стан у певний момент часу, за якого забезпечується дотримання стійкої збалансованості між її потребами та наявними можливостями і ресурсами, що виявляється у досягненні граничних показників ефективності за прийнятного рівня ризиків.

Статична рівновага розвитку соціально-економічної системи виявляється у моментній стійкості її напрацьованого потенціалу до негативного впливу. На статичній стадії рівноваги розвитку соціально-економічної системи забезпечується її здатність відновлювати рівноважний після незначного відхилення від нього під впливом внутрішніх та/або зовнішніх факторів. Викликані до життя керуючою системою безпеки негативні зворотні зв'язки пригнічують коливання, породжені дією несприятливих для функціонування соціально-економічної системи чинників, в результаті чого вона продовжує утримувати досягнутий пік розвитку.

Якщо стійкість – це форма збереження статичної рівноваги у певний момент часу, то стабільність являє собою підтримувану стійкість в динаміці розвитку соціально-економічної системи. По суті стабільність є певною множиною стійких станів рівноваги розвитку соціально-економічної системи. Тож стверджуємо, що стабільність соціально-економічної системи є формою його динамічної рівноваги розвитку [4, с. 214].

Отже, динамічна рівновага розвитку соціально-економічної системи – це режим збалансованого функціонування соціально-економічної системи у соціальній, екологічній та економічній площинах її життєвого простору, в якому забезпечується ресурсна рівновага, хеджування ризиків та достатній рівень самофінансування для збагачення інноваційного потенціалу у відповідності до потреб сталого розвитку.

На стадії динамічної рівноваги розвитку відбувається активне фінансування інновацій, завдяки яким формуються позитивні зворотні зв'язки, що попереджують зародження рівноваги кризи та відкривають можливість досягнення якісно нової рівноваги розвитку – стану зі збагаченим ресурсним потенціалом. При цьому, використаний капітал може прийняти форму інтелектуальних чи матеріальних ресурсів. Отже, ефективна реалізація інновацій можлива тільки за умов динамічної рівноваги розвитку соціально-економічної системи.

Якщо впровадженням проактивних антикризових змін у функціонуванні соціально-економічної системи, вона не перейде від статичної до динамічної рівноваги розвитку, то відбудеться стагнація розвитку, з якої прямий коридор до входження у біфуркаційний стан. Останнім може бути започаткована стадія рівноваги кризи. Її основною характеристикою є невизначеність. Утім, через проходження стадії біфуркацій для соціально-економічної системи стає можливим скорочення шляху до досягнення якісно нової рівноваги розвитку. Адже біфуркації відкривають множинність нових форм рівноваги. Водночас біфуркаційний стан соціально-економічної системи приховує загрозу виникнення ранніх ознак кризи. Для недопущення розвитку негативного сценарію порушення рівноваги розвитку соціально-економічної системи мають бути активізовані захисні механізми його безпеки. Основне завдання, яке повинна виконати в період біфуркацій керуюча система безпеки, полягає у забезпеченні контролю за змінами нерівноважного стану соціально-економічної системи шляхом включення до дії не тільки негативних, а й

позитивних зворотних зв'язків. Останні спрямовують використання накопиченого ресурсного потенціалу соціально-економічної системи у напрямі інноваційних трансформацій її змісту та досягнення якісно вищого рівня рівноваги розвитку.

У разі реалізації песимістичного сценарію виходу зі стадії біфуркацій соціально-економічна система потерпає від рівноваги кризи у формі спаду економічної динаміки. Потрапляння соціально-економічної системи на хвилю активного просування кризового процесу є найбільш ймовірним внаслідок відсутності проактивних антикризових заходів у період біфуркацій.

Отже, рівновага розвитку – це не антипод рівноваги кризи, оскільки останній властива своя стійкість і стабільність у напрямі досягнення крайньої межі руйнувань, за якою існування неможливе. Протистояння кризі – це не сталий розвиток, це стабілізація стану соціально-економічної системи. Рівновага розвитку як комплексний та системний індикатор соціо-еколого-економічного здоров'я системи характеризує повноту набору факторів (ресурсів), їх властивостей (якісних характеристик), методів, інструментів та важелів щодо формування її спроможності до сталого розвитку через згладжування циклічних спадів.

Формування стану рівноваги розвитку соціально-економічної системи є важливим об'єктом системи безпеки. Прагнучи її встановлення та утримання у довгостроковому періоді, проактивний антикризовий менеджмент розбудовуватиме збалансовану стратегію, основою реалізації якої будуть раціональні рішення щодо використання ресурсів. Раціональні – не означає без ризику. Навпаки, об'єктивно присутній в будь-якій діяльності ризик обов'язково має бути визнаний і прийнятий системою безпеки до управління через збалансування очікуваних вигід та ймовірних втрат. Отже, прагнення до рівноваги розвитку ставить вимогу перед проактивним антикризовим управлінням соціально-економічною системою щодо раціонального використання ресурсів у кожен момент часу.

Для ефективного проактивного управління рівновагою розвитку соціально-економічної системи необхідно структурувати етапи її формування, що властиві кожній стадії циклу її розвитку та відтворюють послідовне досягнення збалансування взаємопов'язаних об'єктів. Рівновагу розвитку слід розглядати як особливий режим функціонування соціально-економічної системи, який виявляється у збалансованості трьох аспектів її потенціалу: соціально, екологічного та економічного, за прийнятного і контрольованого спектру ризиків.

Рівновазі соціально-економічної системи, як економічному явищу, властивий циклічний характер, який формується внаслідок зміни її якісного змісту і напрямку руху. Втім, об'єктивний процес циклічної зміни станів рівноваги соціально-економічної системи має бути врегульований системою менеджменту через її традиційні функції: планування, аналіз та контроль. У цьому криється суб'єктивна природа циклу рівноваги соціально-економічної системи, що говорить про можливість та необхідність проактивного управління ним.

Для обґрунтування методології забезпечення рівноваги розвитку соціально-економічної системи необхідно виділити етапи її закономірного розвитку (рис. 8). Слід наголосити, що під рівновагою розвитку соціально-економічної системи варто розуміти логічно упорядкований процес послідовних змін даного економічного явища, кожен етап яких забезпечує формування нового (вищого)

порядку його якості. Отже, в результаті забезпечення системою безпеки через механізм практичного антикризового управління рівноваги розвитку соціально-економічної системи формуються її нові якості.

Рис. 8. Етапи формування рівноваги розвитку соціально-економічної системи

Джерело: доопрацьовано автором на основі [4, с. 219].

Рівновага розвитку соціально-економічної системи започатковується збалансуванням ліквідності [8, с. 90]. Це досягається шляхом урівноваження вхідних та вихідних грошових потоків у часі та за обсягами. В свою чергу, синхронізація перетворення активів у засоби платежу у відповідності до термінів погашення зобов'язань підприємства є основою для проведення своєчасних розрахунків.

Отже, перший етап рівноваги розвитку соціально-економічної системи передбачає встановлення касової рівноваги на поточну, короткострокову і довгострокову перспективу, яка є основою для забезпечення її стабільної платоспроможності. Це найнижчий щабель рівноваги розвитку. Він спрямований на забезпечення здатності соціально-економічної системи до виживання, що історично є першим уявленням про позитивну рівновагу [9, с. 740].

Швидке вивільнення коштів з господарського обороту та бездефіцитний чистий грошовий потік забезпечують основи формування прибутку підприємства. Втім, синхронізація у часі та за обсягами вхідних і вихідних грошових потоків є базовою, але недостатньою умовою для ефективності використання ресурсів соціально-економічною системою. Для забезпечення рівноваги розвитку вищого порядку соціально-економічній системі необхідно знайти й утримувати баланс між ліквідністю та прибутковістю за факторів негативного впливу на її безпеку, таких як інфляція, девальвація, волатильність відсоткової ставки, втрата активів, висока витратність релокалізації, тощо [10, с. 600]. В результаті має забезпечуватися достатність самофінансування соціально-економічної системи, яка виявляється у поповненні власних внутрішніх фінансових ресурсів за рахунок прибутку. Водночас, потреба у залученні зовнішніх джерел фінансування балансується з вимогою впровадження інновацій, ефективність яких має покривати витрати щодо їх фінансування. Екологічність соціально-економічної системи має фінансуватися з

власних або грантових джерел, оскільки її ефект прямо не містить економічної складової. У такий спосіб досягається оптимізація структури джерел ресурсів з позиції сталого розвитку соціально-економічної системи.

Якщо касова рівновага існує за умов відсутності розривів ліквідності при збалансованості обсягу фінансування за рахунок власних та позикових фінансових ресурсів з екологічними, соціальними та економічними потребами, то можна констатувати завершення другого етапу формування рівноваги розвитку. У сукупності справдження усіх її умов являє собою контрциклічний буфер безпеки функціонування соціально-економічної системи та попередження її банкрутства.

Пріоритетом функціонування будь-якої соціально-економічної системи виступає зростання пулу можливостей для розвитку, матеріальною основою якого є ресурсний потенціал. Отже, досягнення соціально-економічною системою найвищої результативності полягає у нарощуванні інноваційного потенціалу, здатності до нових звершень в трансформаційних умовах оточуючого середовища. Це і є найвища форма рівноваги розвитку соціально-економічної системи.

Саме такий баланс інноваційних потреб і ресурсних можливостей відповідає третьому етапу формування рівноваги розвитку соціально-економічної системи. Рівновага – це синергія сталого розвитку, а послідовна зміна її станів формує здатність соціально-економічної системи до збалансованого зростання [11, с. 135]. Під цим кутом зору, досягнення стану рівноваги постає не як самоціль, а як базова умова сталого розвитку, яка виявляється у нарощуванні інноваційного потенціалу через постійному трансформацію соціально-економічної системи та забезпечення його ефективного використання. Так, принципи корпоративного сталого розвитку передбачають збалансованість ресурсів та потреб операційної, інвестиційної та фінансової діяльності бізнесу, що забезпечується за рахунок утримання тенденції рівноваги розвитку [12, с. 960]. Історичні витоки економічної думки підтверджують, що в будь-якому випадку рівноважний стан соціально-економічної системи відповідає потребі її самовідтворення, яке забезпечується в ході кругообігу життєвого циклу.

Отже, рівновага розвитку, сформована на першому етапі є основою для її переходу до другого етапу, до повного завершення якого унеможливується проходження третього етапу, де вирішується питання достатності ресурсного потенціалу для забезпечення сталого розвитку з метою досягнення стратегічних цілей функціонування соціально-економічної системи. Звідси маємо тезу про межі співвідношення управління рівновагою та антикризового менеджменту, синтез яких дає нам проактивне антикризове управління. Так, головне завдання антикризового менеджменту вирішується на початку другого етапу формування рівноваги розвитку – недопущення банкрутства. В той час, як управління рівновагою йде далі й охоплює вирішення проблем сталого розвитку. Якщо антикризове управління виникає на запит – необхідність подолання кризи, – то управління рівновагою присутнє постійно. І саме завдяки йому теза про те, що будь-яке управління має носити антикризовий характер, втілюється в життя. Отже, проактивне антикризове управління передбачає формування та контроль

за рівновагою розвитку. Такий підхід надає всій системі управління проактивного антикризового характеру.

На кожному етапі формування рівноваги розвитку відбувається збалансування фінансових та нефінансових об'єктів (екологічних, соціальних). Це забезпечує системність процесу проактивного антикризового управління, логічна упорядкованість якого спрямована на досягнення збалансованого сталого розвитку. У міру розширення об'єктів для збалансування підвищується порядок формування рівноваги розвитку соціально-економічної системи [4, с. 221].

Економічна логіка послідовної збалансованості тих чи інших об'єктів деталізує процес формування рівноваги розвитку соціально-економічної системи розкриваючи елементи проактивного управління цим процесом. Градація упорядкованості рівноваги розвитку диференційована за порядками: рівновага першого порядку – це раціональна структура активів з позиції ліквідності, а також синхронізація за обсягами та у часі вхідних та вихідних грошових потоків; рівновага другого порядку – платіжна рівновага, яка забезпечує своєчасність розрахунків із дебіторами та кредиторами у повному обсязі; рівновага третього порядку – збалансування ліквідності, прибутковості та ризиків для безпеки соціально-економічної системи; рівновага четвертого порядку – дотримання базових правил сталого розвитку; рівновага п'ятого порядку – забезпечення стабільного зростання інноваційного потенціалу соціально-економічної системи як виключної умови його стратегічної конкурентоспроможності.

Залежно від досягнення рівновагою розвитку того чи іншого порядку, можна констатувати різну якість рівноважних станів соціально-економічної системи в динаміці зростання. Рівновага першого і другого порядків формується на першому етапі. На другому етапі формується рівновага третього і четвертого порядку. Рівновага найвищого п'ятого порядку досягається на третьому етапі, що уособлює найвищий ступінь її «якісного насичення» (рис. 9).

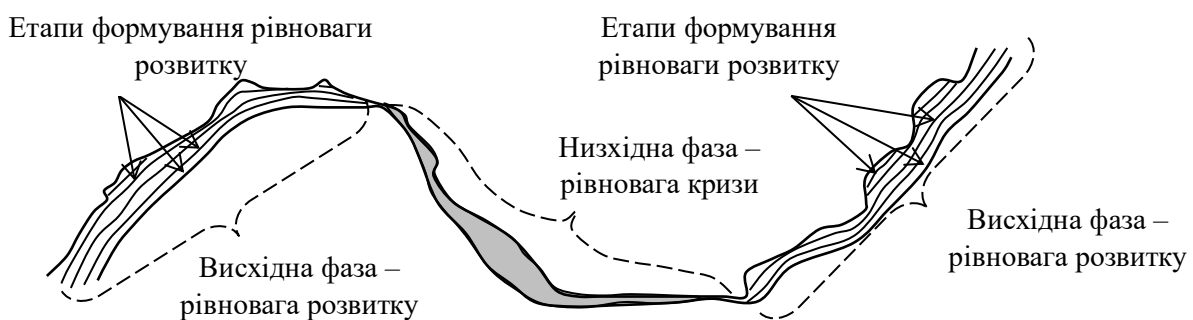

Рис. 9. Схематичне зображення міцності
рівноваги розвитку соціально-економічної системи

Джерело: доопрацьовано автором на основі [4, с. 222].

На завершення цілісної картини процесу формування рівноваги розвитку необхідно повернутися до ключової тези представленого методологічного обґрунтування: кожна фазу і стадію рівноваги можна поділити на етапи, які відтворюють послідовне досягнення збалансування взаємопов'язаних об'єктів, що ілюструє рис. 9.

В дійсності виділені етапи формування рівноваги розвитку та рівні її упорядкованості властиві і статичній, і динамічній її формам. Іншими словами, кожна форма рівноваги розвивається поетапно, охоплюючи різні об'єкти збалансування, і тим самим «потовщується», зміцнюється уся висхідна фаза. Чим «товщою», а значить міцнішою, буде підвищувальна хвиля циклу рівноваги розвитку, тим важче її порушити, схилити до понижувального тренду (див. рис. 9).

У даному контексті важливо згадати, спадковість – другу складову методологічної тріади, що виділяється для опису загальних властивостей розвитку явищ як природи, так і суспільного життя. Саме спадковість відіграє вирішальну роль при переході між стадіями циклу рівноваги соціально-економічної системи. Якщо динамічна рівновага досягає певного етапу розвитку, то стадія статичної рівноваги, яка слідує за нею, зафіксується у цій же якості на цьому ж рівні. Перехід соціально-економічної системи до біфуркаційного стану викликає порушення на етапі, збереженому статичною рівновагою. В результаті біфуркацій масштаби нестабільності можуть розширитися за рахунок збільшення розбалансованих об'єктів, що призведе до формування передумов розвитку рівноваги кризи. Це залежить від впливу як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, серед яких провідну роль відіграє функціональність системи безпеки [4, с. 222].

Вище викладене дозволяє зробити висновок про те, що формування рівноваги розвитку соціально-економічної системи як комплексне завдання антикризового менеджменту має вирішуватися на стратегічному, тактичному та оперативному рівнях. Прагнучи її встановлення та утримання у довгостроковому періоді, керуюча система безпеки має розбудовувати збалансовану стратегію формування рівноваги розвитку з точки зору балансу потреб і можливостей в динаміці. Тактика формування рівноваги розвитку повинна враховувати фазу та стадію циклу, які мають свої особливості прояву та межі.

Одержані результати дослідження доводять, що статична рівновага є межею рівноваги розвитку, біфуркація є межею статичної рівноваги, а біфуркація, в свою чергу, має дві межі – рівновагу розвитку і рівновагу кризи. З досягненням статичної рівноваги її динаміка згасає і постає загроза появи біфуркацій, з яких можливі два виходи – до сталого розвитку або стагнації. У разі використання проактивним антикризовим управлінням можливостей, які відкриваються в процесі реалізації творчої функції рівноваги кризи, соціально-економічна система може уникнути банкрутства, яке логічно завершує кризовий цикл.

Розмежування фаз і стадій рівноваги розкрило логіку її циклічного розвитку, за якою можна ідентифікувати вектор руху соціально-економічної системи. Так, встановлення статичної рівноваги «загрожує» соціально-економічній системі входженням у стадію біфуркацій, з якої можливі два варіанти логічного виходу: або рівновага розвитку, або рівновага кризи. Крім того, унаочнився процес стабілізації стану соціально-економічної системи у вигляді переорієнтації тенденції кризового розвитку у динаміку зростання. Логіка оновлення соціально-економічної системи під час переживання кризи полягає у тому, що спочатку має відновитися рівновага (здатність до саморозвитку), збереження якої дозволить протягом певного часу подолати негативні тенденції.

Висновки. Розкрита діалектична сутність рівноваги, яка полягає у виконанні нею одночасно творчої та руйнівної функцій. Обидві є притаманними як рівновазі розвитку, так і рівновазі кризи. У цьому виявляється дія закону єдності та боротьби протилежностей. Руйнівна функція рівноваги реалізується у відмиранні або свідомій відмові від застарілих елементів, які позбавляють систему перспективи. Творча сила рівноваги виявляється у забезпеченні умов, найбільш сприятливих для створення та поширення нового задля збереження життєздатності і прогресивного розвитку соціально-економічної системи. Завдяки здійсненню руйнівної та творчої функції рівноваги кризи соціально-економічна система оновлюється – стає можливим розвиток через кризу, що є проявом дії закону заперечення заперечення.

В цілому обидві функції рівноваги спрямовані на перехід соціально-економічної системи на якісно новий виток розвитку: вищий досягається шляхом творчої реалізації, нижчий – в результаті руйнування основ життєдіяльності соціально-економічної системи та відсутності можливості відновлення. У такий спосіб реалізується дія закону переходу кількісних змін у якісні, обумовлюючи перехід між рівноважними станами на висхідній та низхідній фазах циклічного розвитку.

В отриманих результатах криється новий погляд на діалектику взаємозв'язку категорій «рівновага» та «криза», що полягає у їх функціональній єдності та підпорядкованості одній меті – розвитку соціально-економічної системи. Відповідно, циклічний характер останнього визначається боротьбою цих категорій.

За своєю діалектичною сутністю рівновага являє собою баланс ідеального та матеріального. При цьому урівноваженість забезпечується домінуванням ідеальної складової над матеріальною, чим забезпечується гуманізація економічних процесів. У постіндустріальному суспільстві механізм встановлення рівноваги характеризується якісно вищим ступенем гармонізації, в якому індивідуальне та загальне зливаються в діалектичній єдності, трансформуючи одне одного. Основним принципом формування рівноваги нового порядку виступає не стихійний характер взаємовідносин елементів системи між собою та з оточуючим середовищем, а осмислена конвергенція кожної індивідуальної структури зі світом.

Визначені якісні характеристики рівноваги уніфікують її властивості у різних наукових сферах і дозволяють поглибити її розуміння як економічного явища: циклічність, яка виявляється у періодичній зміні рівноважних станів кризовими лагами; динамічність, тобто постійна трансформація у часі та просторі умов її досягнення; незворотність поступального розвитку з досягненням кожного разу нового стану, що за якісним змістом випереджає попередній; імпульсивність як прояв діалектичної єдності, притаманних рівновазі, властивостей самовідновлення та саморуйнування; регульованість, яка виявляється у можливості штучного створення необхідних закономірностей для встановлення рівноваги; екзистентність, яка передбачає властивість зберігати в умовах безперервних флуктуацій істотні параметри рівноваги, тобто ядро рівноважного стану має залишатися незмінним, на відміну від інших співвідношень, в яких можуть спостерігатися відхилення; рефлексивність, в якій проявляється системний характер рівноваги – охоплення нею всіх сфер людського буття двостороннім зворотним зв'язком; трансцендентність означає, що рівновага вищого рівня організації включає рівноважні стани нижчої ієрархії; гармонійність як злагоджена та оптимальна взаємодія внутрішніх елементів

системи між собою та з оточуючим середовищем; унікальність кожного стану рівноваги, його неповторність з абсолютною точністю; амбівалентність рівноваги полягає у тому, що її умови, з одного боку, можуть бути використані для зростання потенціалу системи у якісному та кількісному вимірах, і в той же час рівноважний стан може обернутися застійними процесами і зупинкою розвитку; онлайновий характер рівноваги виявляється у якісно новому типі співвідношення індивідуального та загального, в якому рівноважні стани на мікрорівні є домінуючими для формування глобальної рівноваги.

На основі структурно-генетичного аналізу співвіднесено та розмежовано поняття «рівновага», «стійкість», «стабільність» і «безпека». В результаті виділено основоположну тезу про те, що рівновага є внутрішньою якісною характеристикою об'єкта. Незважаючи на те, що дане тлумачення стосується виключно статичної рівноваги, виділена її загальна риса поширюється і на динамічну рівновагу. Так, рівновага є внутрішньою якістю – змістом, що має дві функціональні форми: просторову – стійкість та часову – стабільність. Взаємодія між формами та змістом відбувається на основі прямих і зворотних зв'язків. Безпека, якій властивий характер негативних зворотних зв'язків, призводить до встановлення статичної рівноваги. В свою чергу, позитивні зворотні зв'язки сприяють переходу від статичної до динамічної рівноваги. Обопільна суперечлива взаємодія зворотних зв'язків виступає рушійною силою еволюційного процесу розвитку соціально-економічної системи.

Відмінність стійкості та стабільності як форм рівноваги полягає у тому, що перша є проявом статичного рівноважного стану, а друга – динамічного. Під динамічною рівновагою розвитку розуміємо баланс сил впливу між приведенням соціально-економічної системи до стану статичної рівноваги та спрямуванням її до хаосу. Забезпеченням такого балансу рівноважний стан соціально-економічної системи не лише досягається, він також підтримується і трансформується у відповідності до змін зовнішнього та внутрішнього середовища, формуючи надійну основу її циклічного розвитку. З проходженням соціально-економічною системою стадій життєвого циклу мають змінюватися і стани рівноваги. Так, стан самозбереження соціально-економічною системою своєї життєздатності є характерним стадіям її становлення та спаду функціональної активності. Стан планомірного розвитку соціально-економічної системи у довгостроковій перспективі відповідає стадії піднесення в її діяльності. Стан прориву – це найвища ступінь активізації до дії та збалансування внутрішнього потенціалу соціально-економічної системи з одночасною його гармонізацією із зовнішнім середовищем, що дозволяє їй перейти до нової якості організації та функціонування.

З'ясування сутності рівноваги розвитку та класифікація її станів свідчить про те, що вона не є метою існування соціально-економічної системи, а виступає шляхом її розвитку, який включає перехідні біфуркаційні траєкторії, і тому обов'язково має бути керованим системою безпеки через механізм проактивного антикризового управління.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь; ВТФ Перун, 2007. 1736 с.

2. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення. Київ: «АДЕФ-Україна», 2010. 572 с.
3. Мороз О. В., Карачина Н. П., Шиян А. А. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2011. 241 с.
4. Гудзь Т. П. Теорія і методологія формування фінансової рівноваги підприємства: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2018. 463 с.
5. Гальчинський А. С. Криза і цикли світового розвитку. Київ: «АДЕФ-Україна», 2010. 480 с.
6. Гудзь Т. П., Проскурня Н.В. Забезпечення сталого розвитку підприємства: теоретичний аспект. Науковий вісник ОНЕУ. 2023. №3-4. С. 7-12.
7. Гудзь Т. П. Система раннього виявлення та подолання фінансової кризи підприємств: монографія. Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2007. 166 с
8. Гудзь Т. П., Гасій О. В., Шаповалов В. О., Литвинюк М. В. Діагностика фінансової рівноваги бізнесу як інструмент якісної аналітики при розробці проєктів смартспеціалізації. Актуальні питання у сучасній науці. 2024. №12(30). С. 82-95.
9. Гудзь Т. П., Шимановська-Діанич Л. М., Гасій О. В., Подрезов Д. О., Проскурня Н. В. Моделі економічної рівноваги: історія та сучасність. Успіхи і досягнення у науці. 2025. № 6(16). С. 734-749.
10. Гудзь Т. П., Шимановська-Діанич Л. М., Гасій О. В., Волков М. І., Подрезов Д. О. Управління інвестиційною привабливістю підприємства через формування його фінансової рівноваги. Наукові перспективи. 2024. Випуск № 12(54) 2. С. 590-603
11. Гудзь Т. П., Литвинюк М. В. Діагностика фінансової рівноваги як функція системи фінансового контролінгу на підприємстві. Актуальні питання у сучасній науці. 2024. Вип. 9(27). С.128-141.
12. Гудзь Т. П., Швець Р. В. Ефективна стратегія управління цінними паперами як складова конкурентоспроможності інвестора. Успіхи і досягнення у науці. Серія «Соціальні та поведінкові науки»). 2025. №4. С. 958-972.

3.2.

Особливості управління сучасним підприємством

Зубков Р. С.,

д-р екон. наук, професор,

професор кафедри підприємництва,

управління та адміністрування,

Миколаївський інститут розвитку людини

Університету «Україна», м. Миколаїв

<https://orcid.org/0000-0002-8894-5724>

Управління підприємством в умовах сучасної економіки набуває особливої значущості через стрімкі зміни у зовнішньому середовищі, технологічний розвиток та зростаючу конкуренцію. Сучасне підприємство функціонує у динамічному

Головчук Юлія Олександрівна

д-р екон. наук, завідувач
кафедри менеджменту та маркетингу,
Вінницький національний медичний
університет імені М. І. Пирогова, м. Вінниця
<https://orcid.org/0000-0002-4516-109X>

Горбатюк Людмила Михайлівна

канд. екон. наук, завідувач
кафедри економіки і маркетингу,
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка», м. Полтава
<https://orcid.org/0000-0002-6142-8233>

Гудзь Тетяна Павлівна

д-р екон. наук, професор, директор
Навчально-наукового центру підготовки
кадрів вищої кваліфікації Полтавського
університету економіки і торгівлі, м. Полтава
<https://orcid.org/0000-0002-2310-5425>

Єрмаков Вячеслав Володимирович

канд. геогр. наук, доцент, доцент кафедри
географії, методики її навчання та туризму,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава
<https://orcid.org/0000-0003-3997-4788>

Єрмоменко Роман Віталійович

здобувач третього (освітньо-
наукового) рівня вищої освіти,
Миколаївський національний
аграрний університет, м. Миколаїв

Наукове видання

**Формування сталих
соціально-економічних
систем: міжнародні,
національні та локальні
аспекти розвитку**

Колективна монографія

Надруковано у ПП «Астрая»
Свідоцтво про державну реєстрацію
серія ДК № 5599 від 19.09.2017 р.
36014, м. Полтава, вул. Шведська, 20-Б, кв. 4
Підписано до друку 23.12.2025 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк різнографічний. Умовн. друк. арк. 27,2.
Наклад 300 пр.

Видавництво ПП «Астрая»
36014, м. Полтава, вул. Шведська, 20, кв. 4
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5599 від 19.09.2017 р.

Друк ПП «Астрая»
36014, м. Полтава, вул. Шведська, 20, кв. 4
Дата державної реєстрації та номер запису в ЄДР
14.12.1999 р. № 1 588 120 0000 010089

Колективна монографія «Формування сталих соціально-економічних систем: міжнародні, національні та локальні аспекти розвитку» присвячена дослідженню сучасних підходів до забезпечення сталого розвитку соціально-економічних систем в умовах глобалізаційних викликів і трансформаційних змін. У виданні узагальнено теоретико-методологічні засади та прикладні результати досліджень щодо формування механізмів економічної стійкості, ефективного управління, фінансового забезпечення та раціонального використання ресурсного потенціалу на різних рівнях розвитку. Колективна монографія адресована науковцям, викладачам, здобувачам вищої освіти, фахівцям органів державного управління та практикам, зацікавленим у проблематиці сталого розвитку соціально-економічних систем.

